

CONECTORII TRANSFRASTICI ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ

SENTENCE CONNECTORS IN OLD ROMANIAN

(Abstract)

This paper focuses on sentence connectors in old Romanian language (the period from the 16th c. to the middle of the 17th c.). Several types of connectors are described, according to their usage in a corpus: coordinating conjunctions (conjunctive, adversative, disjunctive and conclusive conjunctions), causal conjunctions, the coordinator *că*, anaphoric terms and adverbs. It is shown that the sentence connectors we find in the texts from this period are not very elaborate: most of them belong to the class of coordinating conjunctions; we don't find a system of connectors expressing circumstantial relations or the author's point of view, such as we have today. This fact may be due to the lack of a very long tradition of texts written in Romanian (at that time) or to an influence of the oral language on the written text. We also found an abundance of coordinating connectors in some texts, which also suggests an influence from the oral language.

Cuvinte-cheie: conectori narativi, conectori discursivi, coordonare, organizare textuală, conectori cauzali, influențe ale registrului oral în scris.

Key-words: narrative connectors, discourse connectors, coordination, textual organization, causal connectors, oral influences in the written text.

Conectorii transfrastici sunt elemente conjuncționale, prepoziționale sau adverbiale (inclusiv grupuri sintactice sau locuțiuni) cu conținut semantic și/sau pragmatic care introduc o frază în discurs sau în text, contribuind la stabilirea unor legături semantico-pragmatice între fraze sau la evidențierea punctului de vedere al naratorului. Descrierea și clasificarea conectorilor transfrastici se poate face în funcție de clasa lexico-gramaticală căreia îi aparțin ori în funcție de rolul lor semantic sau pragmatic. Anumiți conectori transfrastici sunt mai

frecvenți în limba literară (într-un registru elevat), cum ar fi cei care exprimă punctul de vedere al naratorului (*din punctul meu de vedere, din păcate, cu părere de rău* etc.), cei care stabilesc relații semantice de tip circumstanțial între fraze (rezultatul, consecința sau concluzia – valorile se amalgamează, uneori: *în consecință, prin urmare, astfel, așadar* etc.; comparația: *în mod similar, tot astfel* etc.; contrastul sau concessia: *pe de o parte, pe de altă parte, totuși, cu toate acestea* etc.) sau cei care ordonează logic ori structural textul sau discursul (*în primul rând, în al doilea rând, nu în ultimul rând, în altă ordine de idei, în cele din urmă, la final, ca o concluzie, în cele ce urmează, mai mult* etc.). Adesea, conectorii transfrastici au și valori pragmatice, pe lângă cele semantice sau doar valori pragmatice (vezi Ștefănescu 2007). În registrul literar, acești conectori au mai multe șanse să fie prezenți în scris (autorul având timp să își elaboreze mesajul) decât într-un registrul oral spontan (nepregătit anterior). În registrul colocvial-familiar sau în limba populară, sunt câțiva conectori care se întâlnesc mai frecvent: conjuncțiile coordonatoare *și, dar*, conectorul *că*.

În cele ce urmează, vom prezenta câteva aspecte legate de inventarul și utilizarea conectorilor transfrastici în limba română veche (perioada de până la mijocul secolului al XVII-lea).

1. Conectori de organizare a textului

Organizarea pasajelor unui text se poate face prin conectori care indică ordinea, din clasa numeralelor. De obicei, primul este la masculin (*întâi*), iar următorii, la feminin, chiar și în lipsa unui substantiv feminin care să le transmită genul (*a doua* în fragmentul redat mai jos):

- (1) a. În ceastă evanghelie avăm aceste învățături:
Întâi, Iisus Hristos cheamă la sine toți setoșii [...].
A doua, Hristos cheamă la sine păcătoșii [...].
A treia oara: ce sânt răurele carele vor cură den zgăul crezuților? [...]
A patra oară: vedem aicea ce grăiesc jidovii [...]
A cincea oara: „Nimea nu puse mânil pre el.” [...]
A șasea oara, nu e sfeat în aleanul lui Dumnezeu, [...]
A șaptea oara: măreții ceștii lumi uraște Dumnezeu; [...]
A opta oara: „Acest nărod ce nu știu leagea blăstemați sânt.” [...]
A noua oara: nimea să nu judece alții [...] (CC¹.1567-1568, 43r-46v)
- b. Înțelesul aceștia evanghelii acesta iaste:
Întâiiu arată: când ne rugăm să ne iarte Dumnedzău greșealele noastre, [...]

A doa spune că să cade omului creștin să postească și arată și cum va posti [...]

A treia spune svânta evanghelie că unde strânge omul agonisita sa, acolo-i iaste și inima. (Caz.V.1643,30r-33v)

c. Și easte în cinci lucrure. **Întâiu**, easte cându nu-i pare omului rău când are altul pagubă. **A doua**, easte când amărăște săracul deca mesereăște. **A treia**, easte când nu ierți nescui, ce țe-au greșit. **A patra**, easte când pedepsești omulu ce țe-au greșit mai mult decâtu-i e greșala. **A cincea**, easte vătămarea sufletului, când greșești omului de voie, fără vină. (FD.1592-1604, 498r-v)

Uneori, conectorii ordinali au o formă alterată fonetic:

(2) **Dentâi**, despre îngrupatul lui Hristos [...].

Adoara, spune evanghelist cum au mers [...] (CC¹.1567-1568, 14r-15r)

Rol de organizare a textului au și unii termeni anaforici, care exprimă similitudinea categorială (GALR, II: 752–753), cum este pronumele nehotărât *alta* în fragmentul de mai jos. Pronumele are forma de feminin, așa cum au de obicei termenii anaforici fără un antecedent referențial (Giurgea 2008, Giurgea 2010, Pană Dindelegan 2012) ca în *Ți-am mai spus-o., Nu știam asta., După aceea, [...]*:

(3) a. 1. Îngăduit-au pre voia împăratului cum să ție Ardealul cu nume de gobărnator [...].

2. **Alta**, pohteăște: țara Moldovei să fie de moșie [...].

3. **Alta**, pohteăște, în țara Ardealului, [...]

4. **Alta**, pohteăște: să poată da și milui pre cine va vrea [...].

5. **Alta**, pohteăște: ceale cinci varmeghii carele sunt Biharul și Solnocul de Mijloc și Maramurăș, Sărandul, Crasna să se rumpă aicea cătră Ardeal [...].

6. Cum cetățile de pre margini ce se vor slobozi den mâna păgânilor [...].

7. Cum, de va vrea măriia lui să tot oștească, măriia lui să-m dea pre Ardeal bani [...].

8. **Alta**, ce teteliuș au fost dat lu Batăr Jigmon, acela să se dea și domniii-lui.

9. **Alta**, acum: în ceaste trei luni ce sunt înnainte, avgust, septevrie, ohtovrie, în toată luna să dea câte o sumă de mie de talere [...]. (DÎ, XLVIII.1600)

b. **De altă**, mă rog domniia-voastră pintru celea sabii, să căutaț domniia-voastră (DÎ, XXV.1600)

2. Conjunțiile coordonatoare

2.1. Conjunțiile copulative

Conjunțiile coordonatoare sunt utilizate frecvent drept conectori transfrastici, pentru a lega fragmentele dintr-un text narativ. Prezența lor asigură o oarecare „fluiditate” a povestirii și dă un caracter mai dinamic textului. Dintre conjunțiile coordonatoare, cea mai frecventă este *și*:

(4) a. „[...] Aceiaia se punem spre slujba aceasta, e noi întru ruga și întru slujirea Cuvântului se așteptăm”. **Și** ogoadă fu cuvântului naintea a tot norodul și aleaseră Ștefan, bărbatu împlut de credință (CB.1559-1560, p. 60)

b. **Și** feace Domnedzeu tărie și despărți apele ceera de supt tărie de la cealea ce era desupra tăriei; **și** fu așa. 8. **Și** chemă Domnedzeu cea tărie ceriul. **Și** fu seară și fu demâneată; zua a doa. 9. **Și** zise Dumnezeu: stringă-se apele de supt ceriu într-un loc, să se vadză uscatul; **și** fu așa. 10. **Și** chemă Dumnedzeu uscatul pământ și strinsul apelor chemă mare. **Și** văzu Dumnezeu că fu bine. 11. **Și** zise Dumnezeu: rodească pământul iarbă vearde [...]; **și** fu așa. 12. **Și** rodi pământul iarbă și veardze și pomi roditori [...]; **și** văzu Dumnezeu că fu bine. 13. **Și** fu seară și demâneată a treia zi. 14. **Și** zise Dumnedzeu: fie făpturi luminoase [...]. (PO.1582, 12-13)

c. **Și** sântu minciuni în multe chipure. **Și** sânt minciuni când gice omul de pohtă, ca și pildele și de alte rândure [...]. **Și** nu e de bine nice aceeaa [...]. **Și** sânt minciuni cu giurământ: și pune și pre altul de giură cu minciuni, ca și el. **Și** aceeaa easte lepădarea de Dumnădzău. **Și** derep aceeaa, cine se giură [...]. **Și** poate să se închipuiască minciuna unii gadine [...] (FD.1592-1604, 559v-560r)

Uneori, prezența sa poate fi chiar excesivă:

(5) a. Dzise Domnul:

Un om oarecarele avea doi feciori. **Și** dzise cel mai tânăr tătăine/-său: „Părinte, dă-mi ce mi să vine partea de avuție“. **Și** le împărți lor avuția. **Și** nu după multe dzile, strânsă tot feciorul cel mai mic și să duse într-o lature departe și acolo adăvârși el tot, fu foamete mare într-aceaia lature, și acela începu a flămândzi și să duse de să lipi de unul ce lăcuia într-aceaia lature. **Și**-l tremise pri însu în holdele sale să pască porcii. **Și** jeluia să-ș sature pânțelele său de rădăcinele ce mânca porcii și nime nu-i da lui. **Și** veni întru sine și dzise: [...] (Caz.V.1643,8r-8v)

b. **Și** trimesul dentru ea căzu Iuda, să meargă în locul lui. **Și** deaderă sorțile lor. **Și** căzu soartea la Matia și încetit fu cătră unsprăzeace apostoli. [...] **Și** cându se sfârșiră zilele Rusaliilor, era toți apostolii întru un suflet împreună. **Și** fu de năprasna den ceri hreamăt, ca o bură purtată de vânt, și împlu toată

casa unde era șezând. **Și** se ivi lor limbile împărțite ca focul, șezând înșis cineș de el. **Și** se împlură toți de Duhul Sfânt și începură a grăi într-alte limbi [...] (CPr.1566-1567, 7)

Prezența ușor excesivă a conjuncției *și* se poate constata și în interiorul frazei, fiind preferată repetarea conjuncției coordonatoare în locul juxtapunerii. Potrivit lui Densusianu (1938), utilizarea frecventă a lui *și* arată că autorii nu erau foarte familiarizați cu scrisul și preferau să folosească structuri caracteristice exprimării orale.

Conjuncția *e* este ceva mai puțin frecventă decât *și*, iar conjuncția *i* nu se întâlnește cu valoare de conector transfrastic (de altfel, ea era puțin frecventă în epocă și limitată la textele cu caracter administrativ):

(6) a. Început făcu Domnedzeu ceriul și pământul. 2 . **E** pământul era pustiu și în deșert. (PO.1582, p. 12)

b. **Și** nu putu vinde asinii, ce toți-i întoarse iarăș la mănăstire. **E** un călugăr, ce era cu-nusul soție, se duse de-l pârî la egumenul [...] (FD.1592-1604, 558r-v)

c. Sculă-se maimarele preot și toți cei ce cu nusul saducheescu și împlură-se de uriciuni și puseră-ș mânil sale spre apostoli și puseră ei întru prevegheare depreună. **E** îngerul Domnului noaptea deșchise ușile temniței și scoase ei [...] (CB.1559-1560, p. 50–51)

2.2. Conjuncțiile disjunctive

Conectorul transfrastic *sau* este folosit în pasaje de tip argumentativ, pentru a introduce un nou argument sau o nouă temă în discuție. Frecvent, *sau* transfrastic introduce fraze interogative:

(7) a. Ce folos e omului, să ară dobândi toată lumea și va piiarde sufletul lui? **Sau** ce dă omul schimb pentru sufletul lui? (CC².1581, p. 62)

b. Doamne, cinre va obicni în viața ta? **Sau** cinre se va muta în cel svântu dealu al tău? (PH.1500-1510, 9r)

c. Nu știți, răilor și făcători rei, că eu sânt în toate dzile? Cumu vă gândiți a vă închina și a fugi de la mene? **Sau** cine vă va pre voi mântui de la mene? (MI.~1630, 181v-182r)

(8) Că de gras și unturos împlu-se sufletul meu și ustnele meale de bucurie, lăuda-te-va rostulu meu. **Sau** pomeniui-te într-așternutul meu și iutros învățaiu-me la tinre. (PH.1500-1510, 51v-52r)

În textele cercetate, nu am întâlnit alte conjuncții coordonatoare disjunctive cu utilizare transfrastică.

2.3. Conjunțiile adversative

Conjunția cel mai des folosită în epocă pentru a exprima raportul adversativ transfrastic este *ci* (cu varianta *ce*). Și în interiorul frazei, aceasta era cea mai frecventă conjuncție adversativă din prima parte a perioadei vechi. Propoziția anterioară frazei introduse de *ci / ce* are verbul la forma pozitivă, spre deosebire de limba actuală, unde primul termen coordonat prin *ci* trebuie să fie negativ:

(9) a. Trebuiaște a cinsti și bine a grăi de sfinții lu Dumnedzeu. **Ce** cinstea lui Hristos, cum nu poftesc sfinții, așa nu trebuiaște a da sfinților. (CC¹.1567-1568, 7r)

b. Că cire mărâncă și bea nedostoinic păcat amar mărâncă și bea. **Ce** socotiț să nu osândiț trupul și sângele domnului nostru lui Isus Hristos. (MI.~1630, 184r)

c. Bărbați israilteani, luați aminte de voișivă, de oamini acești, ce vreți se faceți! Ainte amu, de aceastea zile sculă-se Tevda, grăiia a fi oarece mare de sine-ș; de elu lipiră-se cu numărul bărbați ca patru sute. **Ce** ucisu fu și toți căți crezură lui izidiră-se și fură de nimică. (CB.1559-1560, 56-57)

Uneori, raportul adversativ este mai slab sau chiar inexistent. Conjunția *ce* nu mai are rol sintactic de legare, ci un rol pragmatic, discursiv:

(10) a. [...] vă păziți și voi, ca să nu fiți farisei [...], trufindu-vă cu cinstea moșilor și a părinților, ca fariseii! **Ce**, să ai tu tată sfânt, iară însuți întru păcate lăcuiești, ce folosu ți-e de aceasta? (Ev.1642, 5, p. 164)

b. Știți că e mai mare cu multu pohta de minte decât a trupului, cum spune și Frat Tomas. **Ce** pohta trupului nu porceade mai multu într-altă ceva, numai spre pohta muierească: **ce** iubeaște omul numai să-și împle jelaniia lui, cum se luptă și vitele. (FD.1592-1604, 487^v/123)

c. Pomeatele a me<le> <au> dat voao rod, iară voi săracilor nu dați ! **Ce** prentu răuatațele voastre ele voiu săca! (MI.~1630, 172v/154)

d. Nu vă spământareți! Pre Iisus căutați, nazareaninul, răstignitul? Sculatu-se-au, nu iaste cicea. Iată-i locul unde puseră el. **Ce** vă duceți, spuneți ucenicilor lui și lu Pătru că va merge înaintea voastră în Galilei. (CC¹.1567-1568, 14r)

Tot un rol pragmatic se întâlnește și în interogativele retorice:

(11) [...] robi-ți sânt viermii, aceia vor sluji putrezeciunii tale! **Ce** pentru ce îmbli cu trufie? (Ev.1642, 9/ p. 166)

Uneori, *ci* are o nuanță copulativă sau concluzivă:

(12) a. Decii, eu, Crăciun, m-au ajunsu vreame de [n]evoie pentru că am furat un cal [...]. După aceea eu amu fost sărac, de n-am avut cu ce mă plăti. **Ci** m-au purtat legat să mă duc[ă] la pi<e>rdere să mă piarze. (DÎ) – concluziv

b. Întru care vreame născu Moisi și era bun lu Dumnezeu. **Ce** hrănit fu în trei luni întru casa tătâni-său (CB.1559-1560, 69-70) (în CPr.1566-1567: **Și** hrănit fu în trei luni în casa tătâni-său – p. 70) – copulativ

c. [...] și-i dziseră îngerii să iasă afară den cetate Sodomui, că ei vrea să o aprindză, să ardză cu toț câț era oamenii într-însa. **Ce** ieși Lot cu doao feate ale lui și cetatea arse cu toț oamenii. (FD.1592-1604, 553v) – copulativ sau concluziv

În româna contemporană, *ci* nu se mai folosește transfrastic, ci doar în interiorul frazei.

O altă conjuncție adversativă cu frecventă utilizare transfrastică este *iar(ă)*, cu rol narativ, exprimând contrastul tematic (pentru valorile lui *iar* în limba română, vezi Zafiu 2005):

(13) am plătit tot cu stânjinul de-au săpat prin trecătoare den apa Bistriței, de unde se înceape iazul până din josul metohului. **Iară** fără ce-am plătit, am muncit mult și cu oamenii mănăstirii ca să fie sfântei mănăstiri de hrană. **Iar** cine se va amesteca într-acest iaz, să fie poclet de 318 oci și de tot săborul sfântei mănăstiri. (DÎ, IV, 1573)

La fel ca în cazul conjuncției *și*, prezența lui *iar* poate fi uneori excesivă:

(14) [...] să cânte liturghie. **Iară** cine va mânca pâine spurcată sau carne sau va bea apă din vas de la jidovi sau de la latini, post 8 zile și să-i facă molitvă, să se cumenece. **Iară**, de va cădea șoarecele în miire sau fiece de va mânca și nu va ști, post 8 zile, să-i facă molitvă să se cumenece. **Iară** feciorul, de va vrea să moară nebotezat, popa să lase 4 molitve până la lepădat. Alalte să le zică drept să-l boteadze curând, să-l leapede de diavolul, apoi să le zică toate. **Iară** cine se va spurca în postul mare cu carne sau cu os sau cu brânză, el să postească din dumeneca Tomeei până în Rusalii, alegându sâmbătă și dume(*n)ca.

Iară popa, agnețul de cumenecătură, de se va vechi până la anul, să-l meastece cu alt, să-l potribască, să nu-l arză în foc. **Iară** popa, de va cânta leturghie și va uita să potribască, el, a doua zi să se gătească ca de liturghie să potribască. **Iară** prescurile, de vor fi bășicate, să nu le cânte. De vor fi doauo bune, să le cânte. **Iară** cine easte cumenecat și va îmbla cu altă muiare, post 3 leti. (CPrav.1560-1562, 8r-v)

Utilizările transfractice ale conjuncțiilor coordonatoare *dară* și *însă* sunt mai rare decât ale lui *ci*:

(15) a. Că omul, când se grijaște de avuție și de grija aceștii lumi, atunce pre Dumnezeu uită. **Dară** aceluia cumu-i poate fi folos de avuție? (CC².1581, p. 49)

b. Să știț că unde iaste iertarea păcatelor de acolo iaste și viața și ispășenie. **Însă** această pită și acest vir mare lucru feace Hristos adevăr. (MI.~1630, 192r)

În perioada cercetată *dară* putea avea și valoare concluzivă („așadar”), alături de cea adversativă (de altfel, în interiorul frazei, *dar(ă)* era preponderent concluziv):

(16) Iară noi lu Dumnezeu grăind de păcate, și de greșale atâta iertare cerșând, și iertare noi am vrea să dobândim, și iară, ne lenim și nu grijim. **Dară** miluire cum să avăm a priimi? (CC².1581, p. 362)

În unele contexte *dară* are valoare pragmatică, fiind folosit, în special în interogații, pentru a marca atitudinea locutorului sau o ruptură, o discontinuitate:

(17) a. Grăi lor Isus: „**Dară** n-ați cetit în scriptură că piatra ceaia ce nu o socotiră ziditorii, aceeaia fu în capul unghiului. De la Domnul fu aceasta, și iaste minune între ochii noștri?” (CC².1581, p. 331)

b. Iani zi tu de întrebă: „**Dară** ce voi face? Că mă obidesc, deci mă întristez”. (CC².1581, p. 363)

(Pentru conectorii adversativi, vezi și Zafiu 2010).

2.4. Conjuncțiile conclusive

Conectorul *deci* (cu variantele *dici/dece/deaci*) avea inițial o valoare locativă, fiind compus din prepoziția locativă *de* și adverbul *aici*, adverb de loc cu valoare deictică sau, în cadrul textului, anaforică (GALR II: 763). Atestat din secolul al XVI-lea, el este folosit pentru coordonarea de propoziții sau de fraze. În secolul al XVI-lea și în prima parte a secolului al XVII-lea, el își păstrează și valoarea locativă inițială („de aici”), ca în (18). Din valoarea locativă derivă și valoarea temporală („după aceea”), atestată în aceeași perioadă, ca în (19). În exemplul (19c), conectorul are o formă mai apropiată de etimon:

(18) a. Tremiși fură de Duhul Sfânt, deștinseră-se întru Selevchia, de acolo notară în Chipru și fură în Salaminea vestind Cuvântul lu Dumnezeu întru gloatele iudeilor; avea Ioan slugă. **De-ci** trecură ostrovul până la Pafa [...] (CPr.1566-1567, 134)

b. Întrămu de vânslămu și na apropiem de Chipru și lăsămu-*l* elu de-a stânga. **Deaci** nutămu întru Siria și pristoimu întru Tirea [...] (CV.1563-1583, 12v-13r)

(19) a. [...] c-au datu părinții lor bani de-au plătitu siliștea. **Dici** se-au sculatu Danu și cu Micul și au împresurat locurile noastre și ne-au făcutu pe noi mărt(?) de tot. **Dici** noi am mersu înaintea domnului lu Alixandru vodă la divan și am rămas pe Dan și pe Micul. **Dici** Arbănașul, apucându-se, carei scriu mai sus, dici Arbănașul nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată, ci ne-au rămas pe noi de bani, să-i plătim. **Dici** noi n-am avutu cu ce plăti, ci am vândut ocina aceasta care iaste scrisă mai sus (DÎ, XII, 1595-1596)

b. Și din Militu tremise întru Efes și chiemă preuții besoareloru. **Deaci**, de venreră cătră elu, dzise cătr-înșii: [...] (CV.1563-1583, 10r)

c. Și au ales 4 evangheliști den limba ovreiască pre limba grecească, de-au scris Evanghelia. **De-aciia**, sfinți părinți, Vasilie, Grigorie, Ioan Zlataust, Atanasie și Chiril Filosof, și ei socotiră și scoaseră den cartea grecească pre limba sârbească. (CCat.1560, 1r)

Valoarea conclusivă este derivată din cea temporal-locativă, din contexte în care două evenimente prezentate în succesiune temporală puteau fi interpretate ca fiind într-o relație de tip concluziv (al doilea eveniment fiind ca o concluzie pentru primul):

(20) Parie văzu pre Elena, muiarea lui Menelai, preafrumoasă și albă. **Deci** o preaîndrăgi și puse ochii hitléni spr-insa (MC.1620, 22r)

În unele texte, *deci* transfrastic este folosit în exces, aproape chiar desemantizat, în pasajele în care autorul oferă niște explicații și dorește să fie clare raporturile concluzive dintre fraze:

(21) darră frații tăi care stepenă sântu, dzi lui că că și ceștia-mi sântu a doa stepenă, că pre mene me-au născut tată-miu și fu stepena întâia prentu naștere den tatăl, așe-au născut și pre frații mei. **Deaci** iată a doao stepenă. **Deaci** iarrăși într-acela chip și veri primarii după numele sementției sântu a patra stepenă, ce dentr-acealea nu se cade nice se dostoiăște a se aduna. Așijdere și feciorii a veri primari că și-su ai doi veri de sântu șease stepene. **Deaci** nice acestora

nu se cade a se cade a se însura un cu alaltu. Iarră de se va tâmpla a fi această nuntă, gice leage, se se despartă și mai vârtos se se pocăiască. Așijdere așea și feciorii ai doi veri că-și sântu ai trei veri, de sântu a opta stepenă. **Deaci** nice acestora nu se cade a se lua în nuntă. **Deaci** de se va tâmpla a fi o nuntă ca aceasta prentu neștiunță sau prentu lucru neștiut, ei se nu se despață de acii, ce se lăcuiască. (Prav.1581, 220v-222r)

Conectorul *deci* pare a fi desemantizat în unele contexte, vorbitorul de română contemporană neputându-i identifica nicio valoare, concluzivă, temporală sau locativă. În registrul oral, acest *deci* are rolul de a-i oferi locutorului posibilitatea de a face o pauză, necesară pentru a-și gândi formularea, mesajul:

(22) Dzise Domnul pilda aceasta: Doi oameni întrară în beserecă să să roage, unul fariseu, iară altul vamăș. **Deaci** fariseul stătu și așea să ruga întru sine: [...] (Caz.V.1643,1r)

b. Eu, Pătrașco Păturniche, fac mărtorie cu această mică cărțulie, cum amu avut o țigancă la mănăstire de Bistriță. **Deaci** ne-am tocmit de bunăvoia noastră între vlădica Agafton, episcopul de Roman, *deaci* mi-au dat o țigancă, anume Frăsina, și un copil, On[o]frei. (DÎ, CVII.1597)

Aceeași utilizare a unui *deci* desemantizat, cu valoare pragmatică, adesea folosit în exces (la începutul replicilor) o regăsim în româna contemporană colocvială. (Vezi Hoinărescu 2009 pentru mai multe exemple.)

3. Conectori cauzali

Cu valoare cauzală întâlnim conectorul transfrastic compus *căci că*, alcătuit din doi conectori care, la rândul lor, pot avea valoare cauzală:

(23) a. Aceasta ne învață pre noi Dumnedzău astădzi, de grăiaște cu pildă și dzice așea: „Doi oameni întrară în beserecă să să roage“. **Căci că** doaă ceate de oameni sânt în lume, adecă direpții și păcătoșii. Pentr-aceea ca de doi oameni grăiaște Dumnedzău. (Caz.V.1643,3v)

b. de câte ori s-are greși neștine împotiva noastră, de-atâtea ori să iertăm. **Căci că** omul când greșeaște împotiva altui om, nu-i atâtea de mare păcatul, căci că-i om de o protivă ca și dânsu, macar s-are hi și împărat, că cu firea-i întocma. (Caz.V.1643,30v)

Același conector îl întâlnim și în interiorul frazei:

(24) a. „Adevăr grăiesc voaă că vamășul acesta pogoră în casa sa mai drept decât fariseul acela, **căci că** fiecarele cine să va înălța pre sine smeri-să-va, și cine să va smeri înălța-să-va“. (Caz.V.1643,7v)

b. [...] turcii totu voru lovi țeara noastră și ne voru robi **căce că** Mihaiu vodă câți săraci au fostu scăpat mai denainte vreame den robiiia turciloru și a tătarâlor, de-atunce până acumu în toate lunile au băgat pre-acei săraci și le-au luat în toate lunile *p(o)* 15 talere până au perit țeara de totu și se-au pustiitu. (DÎ, XVIII, 1599)

Conectorul transfrastic *căci* îl întâlnim mai ales în pasajele de tip argumentativ, fraza introducând un nou argument:

(25) a. [...] cum ați dat mădularele voastre, slugi necurăției și strâmbătăției spre strâmbătate, așa cum dați părțile trupului vostru, slugi dreptăției spre viață sfântă. 20. **Căci** când erați slugi păcatului, atunci erați slobozi de dreptate. (NT.1648, 211v)

b. Și poate să se închipuiască strâmbătatea vulpiei. **Căce** când i-e foame și nu poate găsi vânat, iară ea se face moartă în poiană [...] (FD.1592-1604, 550v)

Un alt conector cu nuanță cauzală este *că*, prezent atât în interiorul frazei, cât și la începutul ei:

(26) a. Drept aceia noi, creștinilor, înșine să ne nevoim, **că** nu ne cheamă pre noi Hristos la rău sau la piarderea sufletului, ce la viața și la lăcuia fără moarte. **Că** iată că nu ne silește fără voia noastră, ce după voie. **Că** de-am priimi noi cu nevoie sau cu sila (ce se zice, cuvântul și leagea), atunci n-am ținea bine și tare, nici o am păzi. (CC².1581, p. 65)

b. De aicea vom înțelege iertăciune lui, drept Iesus cătră noi cea mare dragoste. **Că** ne-au în har slobozitu den darulu său și ne alesese feții săi pren miloste sa. (FT.1570-1575, 3r)

Frazele introduse prin *că* (cu valoare cauzală) pot exprima noi argumente, raportul de cauzalitate având un caracter subiectiv (din punctul de vedere al locutorului):

(27) Să ne nevoim, zice, cândai nu ne ajunge credință cătră spăsenie, ce trebuiaște să se adaugă și viață dereaptă. **Că** trebuiaște, după adevăr, și

nevoință multă, cine va vrea să între întru împărăția ceriului. **Că** iată și Izrailii, câtu se chinuira întru pustie, și pământului fâgăduit nu se spodobiră, căce rânjiră și se rătăciră! (CC².1581, p. IV-V)

4. Conectorul *că*

Conectorul *că* are două tipuri de utilizări transfrastice: se poate întâlni în vorbirea directă legată, introducând o replică (un rol apropiat de cel de complementizator):

(28) E slugile mearseră și nu-i aflară ei în temniță și se întoarseră, de spuseră, grăind: „**Că** amu temnița aflăm încheiată cu toată tăriiia și păzitorii – stând înaintea ușilor. [...] Vine oarecarele de spuseră: „**Că** bărbații ceia ce băgat în temniță sânt în besereacă stând și învață oamenii. [...]” (CPr.1566-1567, 19-20)

A doua utilizare a lui *că* la început de frază este cea de conector transfrastic (propriu-zis), ca în:

(29) a. Și adevăr nespuse iaste, fraților, măriiia și burătatea aceștii dzi! **Că** nime nu poate spure darul aceștii taine. **Că** nu se poate spure cu adevăr mulțimea mariei lui Hristos [...]. **Că** izbăvire dat-au Hristos pre sire pentru noi [...]. // [...] **Că** ne-au scumpărat pre noi din blăstemul păcatelor [...]. **Că** dzise Pavel apostol că „cire îmblă după trup, trupește se grijeaște [...]. **Că** au dat noao Hristos sufleteaște să prăznuim și sufleteaște a îmbla [...]. **Că** <a>u dat noao prea <cu> cuviință și cu dereptate a lăcui [...] (MI.~1630, 184v–185r)

b. [...] și păcătoșii sânt săzdania lui Dumnedzău, ca și direpții, pentr-aceea împreună cu direpții petrec într-această lume vădzută, ca într-o casă, și împreună le-au dat și daruri păcătoșilor ca și direpților. **Că** dzise feciorul cel mai mic: „Părinte, dă-mi partea ce mi să cade diîntr-avuție“, și le împârți lor avuțiia. (Caz.V.1643,12r)

Conectorul *că* transfrastic poate avea rol narativ, de legare a pasajelor unui text narativ, ca în exemplele de mai sus, uneori ușor excesiv (vezi exemplul (29a)). Utilizarea sa poate deriva din cea cauzală (vezi *supra*, 3).

5. Termeni anaforici

Pronumele demonstrativ funcționează drept anaforă rezumativă, având drept antecedent semantic conținutul frazei sau frazelor precedente. El are forma de feminin singular (*aceea, aceasta*), forma nemarcată (în lipsa unor trăsături obținute prin acord, pronumele tinde să aibă forma de feminin în limba română, vezi Giurgea 2008, Giurgea 2010, Croitor 2012). Conectorul transfrastic rezumativ introduce nuanțe semantice (explicative, cauzative sau de relație):

(30) a. Că cela ce bea și mănâncă nedostoinic, osândă lui și mărânca și bea, ce ca se nu desparță trupul domnului Isus Hristos. **Derept ace**, fraț, întâi să lepădăm de la noi toate răutățile [...] (MI.~1630, 190v–191r)

b. Și fariseul pentru ce să făli cădzu din toată cinstea, iară vamășul pentru ce să smeri dobândi de ce să rugă și <8> plată pentru ruga lui dobândi. **Pentr-aceea**, iubiții miei frați, nevoiți-vă cine după cât poate, ca să dobândiți împărăția ceriului, (Caz.V.1643,7v-8r)

c. Și i-au adus pre ei la pocăință, pentru păcatele lor. 1. **Derept aceaia**, având aceastea făgăduințe, dragilor, să ne curățim de toate spurcăciunile trupului și ale sufletului (NT.1648, p. 465)

d. căutați cu socotință cum îmblați, nu ca neînțelepții. ce ca înțelepții. [...] **Derept aceasta**, nu fireți neînțelepți, ce înțelegând ce iaste voia Domnului (NT.1648, p. 490)

e. Ce el ucis fu și toți crezură lui i zidiră și fură întru nemică. **După aceaea** sculă-se Iuda galileanul întru zilele Scrieriei. (CPr.1566-1567, 21-22)

f. Că mai iubeaște Dumnezău pre cel păcătos, când să pocăiaște, decât pre cel drept, când să fălească. **Pentr-aceea**, macar și toate bunățile s-am face și toată leagea s-am împlea, să nu ne mărim, nice să ne lăudăm, ce pururea să ne smerim (MC.1620, 3r-3v)

6. Adverbe și locuțiuni adverbiale

Adverbele relative mai frecvent folosite drept conectori transfrastici sunt *înde* și *unde*, cu rol narativ:

(31) a. Hristos aicea întru apostoli tare ceartă, zicând: [...] **Unde** zice Hristos: [...] (CC¹.1567-1568, 30r/52)

b. Și eși, întru urmă mergea lui, și nu știa că de-adevăru iaste ce fost-au de la îngerul; părea-i-se visu vedea. E-**nde** trecură întânia paze și a doao, veniră

la poarta de fieru ce duce în cetate, ceaia ce de iași deșchise-se loru, eșiră, trecură ulițe unele și aciia delungă-se îngerul de elu. (CB.1559-1560, 127–128)

c. Socoti de veni întru casa Mariei, mumâniei lu Io[a]n, celuia ce-i zicea Marco, iuo era mulți adunați și rugîndu-se. E-nde bātu Petru poarta curției apropiie-se șarba se auză, numele gintulu, și cunoscu glasul lu Petru. (CB.1559-1560, 129)

În DÎ, conectorul *adică*, utilizat de obicei pentru a introduce o explicație, este folosit la începutul textului, autorul dorind să fie cât mai explicit. Adverbul devine, astfel, o marcă discursivă:

(32) a. **Adecă** eu, Marin *o(t)* Boldești, scris-am acest zăpis [a]l meu să fie de mare credință la mâna lu Rafail călug[ă]rul, cum să se știe că am vândut ocina din Scroviști, (DÎ, VII.1582)

b. **Adecă** eu Drăgoiu cu frate-mieu Manea și cu nepoții miei, anume Radul *i* Dobre, dat-am zăpisul la mâna Arbănașului, nepotul Berescului din Gl<0>deani cum să se știe c-am vândutu ocina din Glodeni (DÎ, XII.1595–1596)

Un alt conector adverbial întâlnit în epocă este *așijdere(a)*, care poate exprima similitudinea categorială, la nivel propozițional, sau contrastul (deci cu valoare adversativă):

(33) a. Și frâmse și deade ucenicilor săi, și grăi: „Luați și mâncați, că acesta iaste trupul meu [...]”. **Așijderea** și păhar luo după cină și blagoslovi și deade ucenicilor săi, și zise: [...] (CC².1581, 116) – similitudinea categorială la nivel predicativ

b. Cuconul când va vrea să-l boteadze, trebuie întâiu să fie gătată scăldătoarea [...]. **Așijdere**, și când să va preleji să nu hie scăldătoare, să n-aibă în ce afunda pruncul, ce va turna apa desupra cuconului [...] (ȘT.1644, 11-12) – contrastul

Locuțiunea adverbială *de altminteri* adaugă o nuanță explicativă frazei pe care o introduce. Ea se întâlnește foarte rar:

(34) Theodora se cunună cu Theofil. **De aimintrea** era om bun și nu iubii strâmbătățile, și pre H(risto)s proslăviia și pr(e)c(i)sta Maică. (MC.1620, 102v)

Concluzii

Pe baza textelor cercetate, se poate trage concluzia că sistemul conectorilor transfrastici nu era foarte elaborat în această perioadă (de la primele texte păstrate până la mijlocul sec. al XVII-lea). Pe de o parte, majoritatea conectorilor întâlniți sunt conjuncții coordonatoare, nefiind prezente grupurile prepoziționale sau adverbiale care exprimă relații de tip circumstanțial ori punctul de vedere al autorului. Acest fapt se poate datora inexistenței unei tradiții îndelungate a scrisului în română sau influenței registrului oral, mai puțin elaborat.

Pe de altă parte, frecvența unor conjuncții coordonatoare cu utilizare transfrastică poate fi un semn al caracterului oral al textului sau al caracterului mai puțin elaborat, care recurge la o supraabundență de conjuncții coordonatoare în locul altor mijloace de exprimare a relațiilor semantico-pragmatice dintre fraze ori al implicitului. Și în interiorul frazei ori al propozițiilor se constată uneori o abundență de conjuncții coordonatoare (este preferat și în locul juxtapunerii, de exemplu), semn al aceluiași caracter oral al textului.

SURSE

- Caz.V.1643 – Varlaam, *Cazania*, ediție îngrijită de J. Byck, București.
- CB.1559-1560 – Codicele popii Bratul. Ed.: Al. Gafton: <http://media.lit.uaic.ro/gafton>.
- CC¹.1567-1568 – Coresi, *Tâlcul Evangheliilor*. Ed.: Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, București, Editura Academiei, 1998, p. 31-187.
- CC².1581 – Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, Ed. S. Pușcariu, Al. Procopovici, București, 1914.
- CCat.1560 – Coresi, *Catehism* (Brașov). Ed.: Al. Roman-Moraru, 1982 in I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*. București, Editura Acadmiei Române, 1982, p. 21-97.
- CPr.1566-1567 – Coresi, *Apostol*. Ed. I. Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI, IV, Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, București, 1930. <http://media.lit.uaic.ro/gafton>.
- CPrav.1560-1562 – Coresi, *Pravila* (Brașov). Ed. Gh. Chivu, în I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, 218-30.
- CV.1563-1583 – Codicele Voronețean. Ed.: *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, București, Editura Academiei Române, 1981.

- DÎ – *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, București, Editura Academiei Române, 1979.
- Ev.1642 – *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*. Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011.
- FD.1592-1604 – *Floarea darurilor*. Ed.: Alexandra Roman Moraru, București, Minerva, 1996 (Cele mai vechi cărți populare, I), p. 119–82.
- FT.1570-1575 – *Fragmentul Todorescu (Carte de cântece)*. Ed.: I. Gheție, în I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, p. 332–43.
- MI.~1630 – *Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, Editura Academiei Române, 1977.
- MC.1620 – M. Moxa, *Cronograf. Mihail Moxa, Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Minerva, 1989.
- NT.1648 – *Noul Testament (Bălgrad/Alba Iulia)*. Ed. Alba Iulia, 1998.
- PH.1500-1510 – *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
- PO.1582 – *Palia de la Orăștie*. Ed. V. Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1968.
- Prav.1581 – *Pravila ritorului Lucaci*. Ed. I. Rizescu, București, Editura Academiei RSR, 1971.
- ȘT.1644 – *Șapte taine ale besearecii, Iași, 1644*. Ediție critică, notă asupra ediției și studiu filologico-lingvistic de Iulia Mazilu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

BIBLIOGRAFIE

- Croitor, Blanca, 2012, *Acordul în limba română*, București, Editura Universității din București.
- Densusianu, Ovid, 1938, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris.
- GALR – Valeria Guțu Romalo (coord.), 2008, *Gramatica limbii române. I. Cuvântul. II. Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- Giurgea, Ion, 2008, *Recherches sur la structure interne des pronoms et des expressions nominales sans nom exprimé*, teză de doctorat, Universitatea Paris 7 „Denis Diderot”.
- Giurgea, Ion, 2010, *Pronoms, déterminants et ellipse nominale. Une approche minimaliste*, București, Editura Universității din București.
- Hoinărescu, Liliana, 2009, „Funcții pragmatice ale conectorului *deci* în româna vorbită actuală”, *Studii și cercetări lingvistice*, LX, 1, 45–62.
- Pană Dindelegan, Gabriela, 2012, „Feminine singular pronouns with neutral value”, *Revue roumaine de linguistique*, LVII, 3, p. 249–261.
- Ștefănescu, Ariadna, 2007, *Conectori pragmatici*, București, Editura Universității din București.

- Zafiu, Rodica, 2005, „Conjuncțiile adversative din limba română: tipologie și niveluri de incidență”, în Pană Dindelegan, Gabriela (ed.), 2005, *Limba română. Structură și funcționare*. București: Editura Universității din București, p. 243–58.
- Zafiu, Rodica, 2010, „L'évolution des connecteurs adversatifs du roumain en perspective romane”, în Ilescu, Maria, Heidi Siller-Runggaldier, Paul Danler (eds.), *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck, 3–8 septembre 2007)*, VI, Berlin, Walter De Gruyter, p. 603–612.

Blanca CROITOR
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București